Rasism enligt läroboken

- en diskursanalys av hur läroböcker i samhällskunskap för årskurs 4–6 framställer rasism

Av: Joel Dawit

Handledare: Linda Ekström
Södertörns högskola | Lärarutbildningen
Självständigt arbete 15 hp
Självständigt arbete 1| HT 2020
Grundlärarprogrammet med interkulturell profil
med inriktning mot årskurs 4–6, 240 hp

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Abstract

Racism is a broad subject and can be discussed in many different contexts. Stemming from the view of the concept of racism presented by Jan Jämte, the aim of this research paper is to analyze how civics textbooks for children in grades 4-6 portray racism.

The research will be performed through the use of a discourse analysis with a 'what's the problem represented to be' strategy. This will be done in order to draw a conclusion on how these textbooks problematize the concept of racism, what is left seen as being unproblematic and what potential effect these factors may have on the pupils. The results show that the textbooks produce a one-sided depiction where individual racism is given a predominant representation and structural racism is nearly completely overlooked. The textbooks do not use the word racism explicitly but instead problematize the concept in sections, where human rights and freedom of speech are discussed. The literature problematizes racism through a juristic perspective were racism is associated with judgements. By problematizing the concept of racism in this way, the student may not fully comprehend what racism is, which in turn creates a risk that they will reproduce racism unwillingly.

English title: Racism according to the textbook
- a discourse analysis of how textbooks in civics used in grade 4-6 portray the concept of racism

Keywords: Racism, textbooks, civics, discourse analysis, primary school
Nyckelord: Rasism, läroböcker, samhällskunskap, diskursanalys, mellanstadiet

Innehållsförteckning

Inledning 4

Syfte och frågeställningar 6

Bakgrund 7

Läroplanen för grundskolan (Lgr 11) 7

Läroboken roll 8

Teori 9

Begreppet "rasism" 9

Tidigare forskning 12

I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker. 12

You've got to teach people that racism is wrong and then they won't be racist': Curricular representations and young people's understandings of 'race' and racism. 13

Skolan som antirasistiskt rum? 14

Metod och material 16

Diskursanalys 16

Analysmetod 17

WPR-ansatsens analytiska frågor 17

Urval av material 18

***Koll på Samhället* (2014) – Sanoma utbildning** 18

***Upptäck Samhälle* (2014) – Liber** 18

***Utkik 4–6 Samhällskunskap* (2015) – Gleerups** 19

Avgränsning i material 19

Forskningsetiska aspekter 20

Studiens tillförlitlighet 20

Resultat och analys 21

Hur framställs rasism i läroböckerna? 21

Vad i framställandet av rasism problematiseras inte i läroböckerna? 24

Vilka potentiella effekter kan denna typ av framställning riskera att få på eleverna? 27

Sammanfattning 29

Vidare forskning 30

Litteraturförteckning 31

Inledning

Våren 2020 har varit speciell på många sätt, inte minst för den svarta befolkningen i USA. I maj månad spreds bilder och videofilmer på internet och tv på hur vita poliser i USA oskyldigt dödat svarta amerikaner. Efter att en video där en polis dödat en svart man genom att ha sitt knä på mannens nacke i nio minuter blivit viral startade något som kan ha blivit den största rörelsen i amerikansk historia. 15–26 miljoner människor beräknas ha demonstrerat mot polisens övervåld mot svarta människor i USA (Buchanan, Bui & K. Patel 2020). Samtidigt som demonstrationerna i USA tog fart spreds sig rörelsen över världen och nådde även till Sverige. En del kritiska röster menade på att Sverige inte alls har samma utbredda problem av strukturell rasism som USA och att det därför inte fanns fog för demonstrationen och debatten (Claesson 2020). Nyligen publicerade Expressen dock en granskning där flera lärare och elever vittnat om rasism i skolan vilket väckte min nyfikenhet (Sörbring 2020). Rasism och främlingsfientlighet är något som länge funnits men som nu på senare år blivit allt mer uppmärksammat i och med den ökande mångfalden. Detta är något som nu även belyses i skolan trots dess värdegrund som tydligt står emot det. Skolan är ingen värdeneutral plats. Det ska råda nolltolerans mot alla former av trakasserier, rasism och diskriminering. Men utöver denna nolltolerans ansvarar skolan även för att motarbeta rasism. Det handlar främst om att skolpersonal ska förankra vissa grundläggande värden och normer hos eleverna både i sin undervisning som utanför den (Arneback & Jämte 2015, s. 44). Trots detta förekommer dessa typer av trakasserier i skolan vilket bör ses som ett misslyckande i följandet av demokrati- och värdegrundsuppdrag. Skolan har ett mycket större ansvar än att bara utbilda utan ska även forma elever till aktiva demokratiska medborgare som värnar om alla människors lika värde (Ibid). Skolan är således en av samhällets viktigaste antirasistiska aktörer (Ibid s. 47).

Det är dock inget enkelt uppdrag att utföra. Emma Arneback och Jan Jämte (2015) menar att en del av svårigheten med att arbeta mot rasism kan förklaras i den utbredda osäkerheten som begreppet bär med sig (Ibid, s. 47). För att kunna agera efter skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag är det därför först viktigt att förstå begreppet. Genom att förstå begreppet kan du även fostra eleverna till de demokratiska medborgare som ligger i skolans uppdrag. Men hur och var kan denna förståelse av rasismbegreppet förmedlas till eleverna? I *Läroplanen för grundskolan, förskoleklass och fritidshem 2011* står det i det centrala innehållet i samhällskunskap att undervisningen ska beröra teman som *jämställdhet*, *mänskliga rättigheter* och *allas lika värde* (Lgr 11). När undervisningen berör dessa teman kommer de antingen

explicit eller implicit beröra ämnen som hör till det breda rasismbegreppet. Samhällskunskapsundervisningen blir därför en betydelsefull plats i skolans uppdrag i att fostra demokratiska medborgare.

Det är inget okänt fenomen att läromedel har en stark position i den svenska skolan (Englund 1999, s. 329–330) och samhällskunskapsämnet är inget undantag. Då läromedel anses ha en väldigt styrande roll i den undervisningen (Ammnert 2011, s. 26) och med vetskapen om den osäkerhet som finns i rasismbegreppet är det av mitt intresse att undersöka hur olika läroböcker som används i samhällskunskap för elever i årskurs 4–6 framställer begreppet samt vilka potentiella effekter läroböckernas framställanden kan riskera att få på eleverna.

Syfte och frågeställningar

Med bakgrund i lärobokens starka position i undervisning syftar denna studie till att undersöka hur läroböcker framställer begreppet rasism. För att undersöka detta kommer studien använda sig av följande forskningsfrågor:

- Hur problematiseras rasism i de valda läroböckerna?
- Vad utelämnas i dessa problematiseringar av rasism?
- Vilka potentiella effekter kan läroböckernas problematiseringar av rasism riskera att få på eleverna?

Bakgrund

I det här avsnittet kommer läroplanens värdegrund och centrala innehåll i samhällskunskap i relation till studiens syfte att redogöras för. Utöver läroplanen kommer lärobokens roll att diskuteras.

Läroplanen för grundskolan (Lgr 11)

I läroplanen för grundskolans står det i första kapitel om de grundläggande värden som skolan vilar på. Där står det bland annat att skolan ska främja alla elevers utveckling, utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som svenska samhället vilar på. Människolivets okränkbarhet, alla människors lika värden samt solidaritet mellan människor är också värden som nämns i värdegrunden. Vidare i det första kapitlet står det att ingen i skolan ska utsättas för diskriminering på grund av sin etniska tillhörighet, religion eller annan kränkande behandling. Främlingsfientlighet och intolerans ska bemötas med kunskap och öppen diskussion och aktiva insatser (Lgr 11, s. 5).

Dessa värderingar ställer höga krav på skolans personal och framförallt lärare. Utöver att undervisa i sina ämnen kräver det att lärarna i sin undervisning förhåller sig efter värdegrunden. Då det svenska samhället idag är mer internationaliserat och rörligheten mellan nationsgränserna blivit allt mer vanligt är kraven på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald ännu högre (Ibid). En fråga jag ställer mig när jag läser dessa värdeord i läroplanen är vart i skolan sker undervisningen och det aktiva bemötandet av främlingsfientlighet och rasism? Det tydligaste svaret, efter att ha läst de centrala innehållen i de olika ämnena, blir samhällskunskapsundervisningen. I det centrala innehållet i samhällskunskapsämnet står det att undervisningen i årskurs 4–6 bland annat ska behandla jämställdhet, mänskliga rättigheter och hur man agerar ansvarsfullt vid användning av digitala och andra medier utifrån sociala, etiska och rättsliga aspekter (Ibid, s. 226–227). Eftersom ett antirasistiskt agerande kräver jämställdhet mellan alla människor oavsett bakgrund samt att de mänskliga rättigheterna innehåller flera punkter där alla människors lika värde är det centrala menar jag på att ämnet samhällskunskap har ett stort ansvar i att undervisa i teman där rasismbegreppet explicit eller implicit kommer att beröras.

Samtidigt som dessa punkter är en del av det centrala innehållet står det under ämnets syfte att eleverna genom undervisningen ska ges möjligheter att utifrån personliga erfarenheter och

aktuella händelser uttrycka och pröva sina ställningstaganden i möten med andra uppfattningar. Detta kan i praktiken innebära att elever som har andra ideologiska uppfattningar, sådana som kan anses vara främlingsfientliga, ska ges möjlighet att uttrycka och pröva dessa åsikter. Således skapas ett dilemma för läraren där ämnet både ska värna om mänskliga rättigheter och allas lika värde samtidigt som det ska tillåta eleverna att pröva sina egna ställningstaganden (Elmeroth 2018, s. 155–156).

Läroboken roll

I Sverige har läroböcker givits ut ända sedan 1800-talet. I läsämnena var böckerna präglade av episka, berättande, framställningar av fostrande och nationalistiska texter. Detta ändrades dock efter andra världskriget då läroböckerna istället ändrade riktning mot demokratifostran och elevnära perspektiv. I samband med införandet av den obligatoriska grundskolan under 1960-talet förändrades innehållet ytterligare. Böckerna fick då ökat inslag av bilder samtidigt som övnings- och studieböcker gjorde sitt intåg i skolornas undervisning (Ammert 2011, s. 25).

Niklas Ammert (2011) menar att det än idag är ett faktum att läroboken dominerar undervisningen i flera ämnen och att den har en central position i skolans undervisning i allmänhet. Fastän böckerna idag används som referens snarare än rättesnöre eller om läraren hämtar material ur andra former av medier står läroboken fortfarande som en central del av undervisningen (Ibid, s. 26). Boel Englund (1999) menar att lärobokens roll i klassrummet inte ska underskattas. Hon menar att ifall man mäter den totala del av klassrumstiden under vilken läroböcker av något slag används, dominerar läroböcker i volymtermer undervisningen i klassrummet (Ibid, s. 329–330). Vidare skriver Englund (1999) att läroboken har en kunskapsgaranterande, auktoriserande roll vilket i praktiken innebär att lärare har en syn på läroboken som en garanti för att kursplanens mål uppfylls. Läroboken förenklar även en lärares arbete. För lärare som känner ovisshet i sitt ämneskunnande fungerar läroboken som ett stöd i arbetet. Boken är även ett praktiskt redskap i undervisningen då elever som varit frånvarande enkelt kan hänvisas till sidor i boken att läsa vilket på så sätt förenklar lärarens arbete. Utöver garantin på kunskap och förenklandet av lärarens arbete har läroboken även en disciplinerande roll. Böckerna hjälper att hålla elever sysselsatta och minskar på så sätt det kaos som kan förekomma i klassrum. Eleverna disciplineras till att arbeta, läsa läxor och på så sätt få en förståelse av vad skolarbete innebär (Ibid, s. 339–340).

Teori

För att kunna analysera de olika framskrivningarna av rasism som förekommer i läroböckerna, så kommer studien att utgå från den teoretiska tolkningen på rasismbegreppet som förekommer i Jämtes (2013) avhandling *Antirasismens många ansikten.*

Begreppet "rasism"

Begreppet rasism är något som kan ses som brett och stort. Ett sätt att definiera begreppet är det som redogörs i Nationalencyklopedin.

*rasism***,** i strikt (europeisk) bemärkelse en ideologi som grundas på kombinationen av följande fem förutsättningar:

> 1) uppfattningen att det är rimligt att indela människosläktet i ett antal distinkta raser utifrån fenotypiska skillnader (yttre kännemärken);
> 2) antagandet att det finns ett samband mellan å ena sidan sådana fenotypiska skillnader och å andra sidan nedärvda mentala och intellektuella anlag, beteendemönster samt lynne och moralisk karaktär;
> 3) antagandet att dessa nedärvda drag är gemensamma för alla medlemmar av respektive raser;
> 4) övertygelsen att raserna låter sig klassificeras i en hierarki, beroende på kvaliteten av de nedärvda dragen;
> 5) föreställningen att denna hierarkiska klassifikation berättigar medlemmar av förment överlägsna raser att dominera, exploatera och t.o.m. förinta medlemmar av förment underlägsna raser (Ovesen, u.å.).

Jan Jämte (2013) menar dock att begreppet rasism är mer komplext än så. Genom historien har begreppet använts på olika sätt i olika sammanhang. Inom akademin, politiken och i samhällsdebatten råder det en oenighet kring hur begreppet ska definieras. I sin doktorsavhandling har Jämte (2013) lyft fram en översiktlig genomgång för att definiera begreppet. Det första han lyfter fram handlar om rasismens natur och hur den vilar på biologiska eller kulturella argument. Det andra handlar om rasismens nivå. Det vill säga vilken nivå rasismen verkar på, om rasismen är ett individuellt problem kopplat till människans ideologiska uppfattning eller om problemet är strukturellt och genomsyrar samhället (Ibid s. 15).

Den historiskt dominerande definitionen av rasism tar sin utgångspunkt i att arten homosapiens kan delas in i olika raser där medlemmarna inom respektive ras delar vissa gemensamma drag. Det kan till exempel handla om vissa psykiska och fysiska drag som skiljer dem från andra raser. Den vanligaste förklaringen till dessa skillnader har genom historien varit den påstådda existensen av medfödda, ärftliga och biologiska skillnader mellan grupper. Dessa biologiska skillnaderna anses spegla sig i olika egenskaper. Till exempel mentala, intellektuella, sociala,

kulturella, fysiska eller moraliska förmågor eller beteenden. Dessa egenskaper tillskrivs olika värde som används för att rangordna raserna hierarkiskt. För att differentiera raserna från varandra används olika former av fenotypiska attribut, till exempel hudfärg, hårtyp eller ansiktsdrag. Denna idé om biologiska raser ansågs länge som en självklar vetenskap (Ibid, s. 15–16).

Vidare skriver Jämte (2013) att det enligt sociologen Robert Miles skapades begreppet rasism av tysken Magnus Hirschfeld på 1930-talet som en direkt kritik och motargument för den existerande rasbiologiska forskningen och dess hierarkiska indelning av folkgrupper. I mitten på 1900-talet blev kritiken allt starkare inom vetenskapen men även inom politiken. Efter andra världskriget och frigörelsen av de koloniserade länderna, när konsekvenserna av rasistisk politik blivit tydlig, förpassades det biologiska rasbegreppet till historiens skamvrå i många delar av världen. Rasismen kopplades då istället samman med en ideologi och vetenskap som motbevisats och ansågs vara förkastlig. Det är där synen på rasbegreppet är än idag (Ibid, s. 16–18).

Att rasbegreppet förkastades efter andra världskriget innebar inte att rasismen försvunnit. Sedan 1960-talet talas det istället om en ny form av rasism, en kulturell rasism. Med kulturell förståelse av rasism menar man att den rasism som präglar våra moderna samhällen framförallt är grundad på uppfattningar om kulturella skillnader snarare än biologiska. Det kan till exempel handla om nationalitet, religion, språk, tradition och sedvänjor. Dessa olika kulturella faktorer spelar idag samma roll som de biologiska egenskaperna spelade i den biologiska rasismen (Ibid, s. 19).

Utöver diskussionen kring biologisk och kulturell rasism finns en annan central aspekt i diskussionen kring rasism. Det handlar om huruvida rasism är ett i grunden individuellt problem eller ett strukturellt problem. Jämte (2013) menar att rasism i det vardagliga samtalet oftast diskuteras med utgångspunkt på individers uppfattningar, attityder och övertygelser. Rasism kopplas ofta samman med en ideologisk övertygelse om hur människor går att dela in i olika grupper baserat på kulturella eller biologiska aspekter. En sann rasist är således enligt Jämte (2013) en person som tycker att vissa människor tillhör en lägre ras eller etnisk grupp och att de således är mindre värda. Mot den individualiserade bilden av rasism ställs ofta uppfattningen att rasism även bör ses som ett strukturellt problem. Ett problem där samhället bygger på en ojämlik maktordning där människor som hör till andra etniska tillhörigheter än den vita

majoriteten systematiskt diskrimineras. Den strukturella rasismen fungerar på olika sätt, medvetet och omedvetet, som en form av hierarkisk sorterings- och utestängningssystem. Detta leder till ett samhälle där människors livsmöjligheter blir beroende av vilken etnisk tillhörighet de tillhör. Denna typ av strukturella uppdelning uttrycker sig bland annat i hur makt, inflytande, resurser med mera fördelas i samhället. Vidare skriver Jämte (2013) att många förespråkare av ett strukturellt synsätt på rasism menar att det är meningslöst att göra skillnad på individuell och strukturell rasism eftersom de båda är intimt sammankopplade. Individers handlingar utgörs och formas av den sociala strukturen samtidigt som det skapar och upprätthåller strukturerna. Begreppet vardagsrasism är en term som ofta nämns i samband med diskussioner kring strukturell rasism. Begreppet vardagsrasism tar fasta på hur rasism socialiseras in i människors tankar och hur människor genom vardagliga, systematiska, upprepade handlingar och rutiner grundade i fördomar och stereotypa uppfattningar bidrar till att reproducera en strukturell rasism (Ibid s. 23–25).

Tidigare forskning

I det här avsnittet kommer tre tidigare studier att presenteras. Den första är en granskning av Skolverket (2006) på hur olika läroböcker förhåller sig till bland annat etnisk tillhörighet och religion. Den andra är en studie gjord i Dublin där Audrey Bryan (2012) undersöker hur begreppet rasism framställs i läroböcker samt hur elever uppfattade begreppet genom läroböckerna. Den tredje är en artikel skriven av René León Rosales (2019) och handlar om skolans roll som antirasistiskt rum. Då denna studien syftar till att undersöka hur rasism framställs i svenska läroböcker samt vilka effekter det kan riskera att få på eleverna blir de olika studiernas resultat relevant i min analys. De studier som redogörs för i det här avsnittet talar alla om hur läroböcker kan fungera för att motverka rasism och således följa de värden som tillskrivs i läroplanen.

I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker.

Skolverket (2006) fick under våren 2005 i uppdrag av regeringen att granska ett urval av läroböcker i grund- och gymnasieskolans undervisning med målsättning att kunna ge en uppfattning av hur läroböckerna bidrar till undervisningen när det handlar om frågor gällande etnisk tillhörighet och religion. Uppdragets avsikt var att analysera läroböcker med fokus på vilken omfattning och på vilket sätt de avviker från skolans värdegrund. Det var främst uttryck för diskriminering eller andra former av kränkningar som uppmärksammats i studien. Läroboksgranskningen har omfattat både bild och text i de utvalda läroböckerna samt elevuppgifter och lärarhandledningsbok i den mån det har funnits. Analysen av läroböckerna omfattade inte på vilket sätt och i vilken mån läroböckerna bidrar till att eleverna får den ämneskunskap som den ämnar att ge utan enbart fokuserat på den symboliska framställningen av de olika aspekterna och värderingarna samt föreställningar som går att hitta i texterna. Vidare undersöks hur dessa framställningar bidrar till att skapa och återskapa vissa föreställningar, fördomar, värderingar och attityder med utgångspunkt för läroplanens värdegrund. Urvalet av läroböcker har samlats in från Bonnier Utbildning, Gleerups, Liber samt Natur och Kultur. De läroböcker som samlats in har publicerats antingen som första eller senare upplaga mellan år 2000 till 2005 och riktar sig till biologi/naturkunskap, historia, religionskunskap samt samhällskunskap mot årskurs 7–9 och A-kurser på gymnasienivå. Sammanlagt har 24 läroböcker granskats, tre inom respektive ämne och skolform. Ett av studiens resultat var att läroböcker inte innehåller explicita element som anses vara kränkande eller diskriminerande.

Läroböckerna innehöll inte heller någon form av stötande stereotyp kopplat till etnisk tillhörighet. Skolverket (2006) har genom sin analys av läromedel kommit fram till att några explicita uttryck för diskriminering eller andra former av kränkningar på grund av etnisk tillhörighet inte funnits i böckerna som granskats. De menar att dagens läroböcker befinner sig långt ifrån de läroböcker som användes årtiondena före första världskriget då böckerna präglats av nationalistisk propaganda. Granskningen visade dock att det fanns texter som befann sig på gränsen till det passabla och då främst när det berörde beskrivningar av invandringens karaktär till Sverige under efterkrigstiden. Dock menar Skolverket (2006) att det är att gå för långt att hänföra det till stereotyper. I granskningen som gällde religion och trosuppfattning menar forskarna att det som skrivs om islam kan hamna i konflikt med värdegrunden i läroplanen. I de granskade samhällskunskapsböckerna är det ofta en militant form av islam som beskrivs i samband med terroristhandlingar och självmordsförsök vilket forskarna menar gör det svårt för läroböckerna att bemöta främlingsfientlighet och intolerans. Elever som ser muslimer som exponeras i samhällskunskapsböckerna som representativa för muslimer i allmänhet ger inte en minskad risk för ökad främlingsfientlighet utan tvärtom. Forskarna menar dock att även om det inte finns explicita kränkningar i läroböckerna så begränsas skolans arbete att motverka och bekämpa främlingsfientlighet, intolerans och mobbing genom att ge en alltför ensidig bild av människor oavsett om tillhör en viss religion eller har en annan etnisk tillhörighet. Denna ensidiga bild bidrar inte heller till att skapa förståelse för andra människor och deras villkor.

You've got to teach people that racism is wrong and then they won't be racist': Curricular representations and young people's understandings of 'race' and racism.

Audrey Bryan (2012) har gjort en studie där hon kombinerat kvalitativa intervjuer på 35 gymnasieelever i Dublin med en kritisk diskursanalys av 20 olika läroböcker för att ta reda på hur begreppet rasism framställs i läroböckerna samt hur eleverna uppfattade begreppet genom läroböckerna. Detta med anledning av lärobokens starka position i undervisningen vilket hon menar kan leda elevers uppfattningar av begreppet.

Ett av resultaten Bryan (2012) fick i sin studie var att undervisningen gällande antirasism med läroböcker som verktyg istället bidrog till att återskapa den redan befintliga rasismen som existerade. Bryan menar att läroböckerna ger en bild av att alla kan vara rasister vilket innebär att de vita kan utsättas för rasism på ett lika självklart sätt. Detta menar hon är en missvisande bild av vad rasism är och tar bort det ansvar som vita har för den rasism som pågår runt om i

världen. Vidare menar hon att läroböckerna som granskats ofta lägger det stora problemet med rasism på individnivå snarare än det strukturella.

Ett annat resultat Bryan (2012) fick fram var hur läroböckerna skrev om antisemitism. I hennes granskning kunde hon se hur läroböckerna skrev om antisemitism som något som inte existerar i Irland utan på andra platser. Judarna som finns i Irland beskrevs ofta vinklat till att de har det bra i landet och inte bemöter någon form av antisemitism vilket inte stämmer. Slutsatsen Bryan (2012) tagit fram visar på den problematik som kan existera när begreppet rasism framställs på ett ensidigt sätt snarare upprätthåller den rasism som finns snarare än att motverka den. Hon anser därför att i undervisning gällande rasism istället ska uppmärksamma en bredare syn på rasism där det strukturella problemet får mer plats istället för att lägga fokus på rasismen på individnivå.

Skolan som antirasistiskt rum?

René León Rosales (2019) skriver i den vetenskapliga tidskriften *Educare* om skolans roll som antirasistiskt rum. I artikeln redogör han bland annat för elevers upplevda erfarenheter av rasism men även tidigare studier gällande läromedlens roll i att motverka rasism. Rosales (2019) skriver att elevers upplevelser av osäkerhet eller diskriminering i skolan kan kopplas till uttalanden från lärare eller andra elever. Uttalanden som direkt kan kopplas till elevernas etniska bakgrund, religion eller hemspråk. Elever som stött på någon form av rasism i skolan har en tendens att utveckla motståndsstrategier för att hantera de situationer de hamnar i. Det kan till exempel ske genom skratt, tystnad eller öppen konfrontation. Rosales (2019) menar på att elever som har kunskap om rasismen och diskrimineringens olika uttryck kan påverka elevens framtida val av karriär eller utbildningsväg. Det kan bland annat handla om nyanlända elever, och deras tid i en språkintroduktionsklass, som kantas av känslan av förminskande och konstant positioneras som invandrarelever i skolan vilket påverkar elevernas självkänsla. Vidare hänvisar Rosales (2019, s. 4) till forskning som gjorts på läroplanerna där resultat visat på att trots en rad olika reformer som genomförs för att stärka skolan som mångkulturell institution så utgår styrdokumenten i centrala delar från en eurocentrisk och monokulturell norm. På så sätt reproducerar skolans styrdokument dikotomier i ”Vi och Dom”. Analyser av skolans läromedel har visat sig problematisera de normer som aktiveras när människor görs till kulturella och religiösa “andra”. Det kan till exempel vara när muslimer eller svarta beskrivs genom stereotypa framställningar i läromedlet.

Slutsatsen Rosales (2019) redogör för är att idag inte är en arena fri från rasism. Det är snarare så att rasismens olika uttryck strukturerar skolans vardag på olika sätt, bland annat genom institutionaliserat tänkande i “Vi” och “de andra”. Undervisning om rasism i skolan reducerar ofta fenomenet till enbart så kallad “riktig rasism” eller explicita uttryck så som ord, handlingar eller beteenden. Rosales (2019) menar att det är viktigt att skolan inte osynliggör närvaron av den etniska diskrimineringens mer subtila, icke-avsiktliga eller mer strukturella uttryck eftersom det finns tydliga signaler på att elever och personal i skolan drabbats av det.

Metod och material

Mitt metodologiska val i den här studien är en diskursanalys med en WPR-ansats. I det här avsnittet kommer begreppet diskurs- och diskursanalys samt WPR-ansats att presenteras. Det kommer även ge en beskrivning på hur studiens diskursanalys med WPR-ansats kommer att utföras. Vidare kommer urval och avgränsningar av materialet samt forskningsetiska aspekter och studiens tillförlitlighet att presenteras.

Diskursanalys

Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips (2000, s 7) skriver i boken *Diskursanalys som teori och metod* att begreppet diskurs ofta används urskillningslöst i vetenskapliga texter och debatter utan närmare bestämning av begreppets innehåll vilket lett till att begreppet blivit oklart, antingen betyder det nästan ingenting eller så används det mer specifikt men med olika betydelser i olika sammanhang. Dock så rymmer begreppet "diskurs" ofta en eller annan idé om att språket är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner. Det kan till exempel handla om en "medicinsk diskurs" eller "politisk diskurs". Diskursanalys blir således motsvarande sätt en analys av de mönster som finns inom diskursen. Författarna väljer att definiera begreppet diskurs som ett bestämt sätt att tala om och förstå värden (Ibid).

Diskursanalys har tidigare ansetts vara ett udda metodologiskt val inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Detta är något som förändrats då metoden numera blivit allt vanligare (Bergström & Ekström 2018, s. 253). Göran Bergström och Linda Ekström (2018) skriver i boken *Textens mening och makt* om språket och språkanvändningens betydelse i en diskursanalys. De menar att språket och språkanvändningen inte uppfattas som ett neutralt instrument för kommunikation. I en diskursanalys tar man avstånd från en syn som utgår från att språket skulle representera en given verklighet. Det är istället språkets formande eller konstruerande sida, språket erbjuder alltid ett perspektiv på världen. Utöver språket riktar sig diskursanalysen ofta mot frågor om makt och maktrelationer (Ibid).

Analysmetod

Inom diskursanalysen finns det flera olika vägar att gå. Denna studie kommer att använda sig av det som Bergström och Ekström (2018) benämner som WPR-ansatsen. WPR står för ”what’s the problem represented to be” och är inspirerad av Carol Lee Bacchi (2009). Ansatsen kan vara ett redskap för att kritiskt granska självklara föreställningar om sociala och politiska problem och de maktrelationer som dessa föreställningar skapar eller upprätthåller. Med ansatsen som verktyg vill man visa hur olika uppfattningar av en fråga skapas och vinner legitimitet som den riktiga eller rimliga förståelsen samt vilka effekter det då riskerar att få. Ursprungligen användes denna typ av ansats som en poststrukturalistisk policyanalys men har på senare år blivit vanligare att applicera inom andra områden (Bergström & Ekström 2018, s. 271).

WPR-ansatsens analytiska frågor

För att analytiskt få fram och synliggöra problemrepresentationer och subjektspositioner använder man sig genom WPR-ansatsen av en rad olika Bacchi (2009, s. 40) inspirerade analysfrågor som ställs till det valda materialet, i det här fallet de utvalda läroböckerna. Den här studien har valt tre av dessa frågor för att besvara studiens syfte och forskningsfrågor. De frågorna studien valt att använda sig av är:

1. *Hur framställs rasism i läroböckerna i samhällskunskap för årskurs 4–6?*

Den första analysfrågan som studien använder sig av har i syfte att förtydliga vad problemet handlar om. Det vill säga vilken typ av problem som rasism framställs som i läroböckerna.

2. *Vad i framställandet av rasism problematiseras inte i läroböckerna?*

Den andra analysfrågan som studien använder sig av handlar om att uppmärksamma det som inte problematiseras i läroböckerna. Syftet med denna fråga blir att lyfta fram de aspekter som utelämnas i framställningen av rasism.

3. *Vad för effekter får denna typ av framställning av rasism på eleverna?*

Den tredje frågan som studien använder sig av handlar om att problematisera vilka potentiella effekter som den aktuella problemrepresentationen kan få för eleverna. Genom att använda sig av resultatet på tidigare två frågor kommer studien genom den tredje frågan problematisera potentiella effekter det resultat riskerar att få på eleverna.

Urval av material

Jag har i urvalet av läroböcker utgått ifrån tre olika förlag som alla producerar olika typer av läromedel. De tre läromedelsförlag jag valt är Liber, Gleerups samt Sanoma. Anledningen till att just dessa förlag används är tack vare lättillgängligheten av deras läroböcker. Jag har valt att använda mig av klassiska läroböcker från alla förlag och kommer inte använda mig av något digitalt material, lärarhandledning eller arbetsbok som hör till de valda böckerna. Läromedlen är alla producerade mellan år 2014 fram till 2015 och utgår således ifrån Skolverkets senaste läroplan *Lgr 11*. Nedan kommer en kort presentation av de utvalda läroböckerna från respektive förlag.

Koll på Samhället (2014) – Sanoma utbildning

Koll på Samhället är förlaget Sanoma utbildnings grundbok i ämnet Samhällskunskap för årskurs 4–6. Förlaget skriver att genom boken får eleverna arbeta med frågor som ligger nära deras egen vardag samt med frågor som är ”svårare”. Dessa ”svårare” moment behandlas genom faktatexter samt fristående berättande uppslag. Boken är uppdelad i fem teman. Första temat heter ”Ett nytt ställe” och fungerar som en ingång till ämnet samhällskunskap. Eleverna får konkreta exempel på frågor som berör ämnet, hur samhället förändrats genom historien samt hur vi lever och verkar i olika samhällen. Det andra temat heter ”Vem ska bestämma” och det temat tar upp grundläggande frågor om samhällets organisation. Det vill säga vem eller vilka som ska styra över vad och hur. Temat berör ämnen som demokrati, diktatur, beslutstekniker samt diskuterar vilka våra grundläggande fri- och rättigheter är. Det tredje temat heter ”Så styrs Sverige” och ger eleverna insyn i hur olika frågor hör hemma på olika politiska nivåer samt hur arbetet i kommuner, riksdag och regering går till. Det fjärde temat heter ”Informationssamhället” och där behandlas massmedierna, tryck- och yttrandefriheten, journalisternas makt och ansvar för det som skrivs samt kritiskt tänkande. Det femte och sista temat heter ”Rätt och fel” och behandlar frågor om vad som är rätt och fel, varför det är så samt vilka följder det får för samhället. Det svenska rättssystemet är centralt och eleverna får följa hur ett rättsfall går till från att brottet har begåtts till det att en dom faller (Sanoma utbildning u.å).

Upptäck Samhälle (2014) – Liber

Upptäck Samhälle är Libers grundbok i samhällskunskap för årskurs 4–6. Boken är skriven utifrån samhällskunskapsämnets fem samhällsstrukturer som är Individen och grupper, Medier,

Ekonomi, Politik samt Lag och rätt. Förlaget skriver i sin beskrivning av boken att om elever ska växa upp och kunna delta i samhället behöver de förstå sammanhangen i So-ämnena från början. Därför har de valt att lägga stort fokus på bilder som väcker tankar och faktatexter som alla elever kan ta till sig. Vidare skriver förlaget att texterna är skrivna av ämnesexperter har bearbetats mycket noga så att de är lättlästa. Fakta i texten presenteras på ett sätt som liknar populärvetenskap med många ingångar till kunskapen. Korta stycken, tydliga rubriker, bilder och bildtexter, faktarutor och förklarande illustrationer ska göra att boken även är lätt för svaga läsare. Boken har sin utgångspunkt i *Lgr 11* och förlaget menar på att allt stoff som kursplanen föreskriver finns med i innehållet. Alla delar är kopplade till centrala innehållet och elever ges således möjlighet att träna de kunskaper som de ska utveckla (Liber u.å).

Utkik 4–6 Samhällskunskap (2015) – Gleerups

Utkik samhällskunskap är Gleerups grundbok i samhällskunskap för årkurs 4–6. Innehållet utgår ifrån *Lgr 11* och det finns möjlighet att kombinera boken med digitala komponenter. Boken är indelad i åtta teman. Var dig själv, Arbete, Pengar, Regler och lagar, Politik, Mänskliga rättigheter, Medier och opinion samt Världen och vi. I varje kapitel får eleverna tydliga mål samt centrala begrepp som bör poängteras under undervisningens gång. Det finns även diskussionsuppgifter, repetitionsfrågor och de större kapitlen avslutas med en sammanfattning. Genom detta får eleverna möjlighet att tänka till och få en djupare förståelse av innehållet. Utöver texten finns ett rikt bildmaterial som ämnas för att ge inlevelse och stöd för inlärningen. Förlaget väljer att i korthet beskriva läromedlet som *”ett modernt och flexibelt läromedel som hjälper mig att göra undervisningen rolig och inspirerande”* (Gleerups u.å).

Avgränsning i material

För att kunna besvara de valda WPR-frågorna har avgränsningar i det valda materialet gjorts. Jag har enbart valt att analysera de delar som berör studiens syfte och därför utelämnat övriga delar av läromedlens innehåll som inte ansetts relevant för denna studie. Det som avses undersökas är enbart delar där rasism implicit eller explicit framställts. Dessa delar har funnits i materialets kapitel som handlar om jämställdhet, demokrati och diktatur, mänskliga rättigheter, yttrande- och tryckfrihet, medier samt delar där miniroteter presenteras. Genom att leta efter ord som används i diskussionen om rasism har jag genom en översiktlig läsning funnit de avsnitt i läroböckerna som är relevanta för denna studie. Ord som används i sökandet har

bland annat varit hudfärg, hårfärg, ansiktsdrag, nationalitet, religion, språk, traditioner och sedvänjor. När de relevanta delarna i läroböckerna funnits gjordes en närläsning för närmare analys där WPR-frågorna används för att svara på studiens syfte och frågeställningar.

Forskningsetiska aspekter

Materialet som används i denna undersökning är läroböcker i samhällskunskap för årskurs 4–6. Läroböcker är offentliga och kan således granskas och analyseras. Författarna av respektive bok kommer inte att granskas, analyseras eller ifrågasättas utan det är enbart läroböckerna och dess innehåll som är relevant för denna studie. Författarnas och förlagens namn och kommer dock att finnas med som referens och källa.

Studiens tillförlitlighet

För att en studie ska anses vara tillförlitlig krävs en god reliabilitet och en hög validitet. Reliabilitet kan översättas till hur bra mitt mätinstrument är på att mäta det studien vill. Studiens reliabilitet talar även om hur trovärdigt studiens resultat är. Validitet innebär hur bra ett mätinstrument är på att mäta det den avser till att mäta (Stukát 2011, s.133–134). Då denna studie använder sig av en WPR-orienterad analys anlägger sig studien åt en mer holistisk ansats och som inte använder sig av analysfrågorna i en mer strikt form. En holistisk form erbjuder en friare studie som inte pressar in analysen i frågorna. En kritik som kan riktas mot diskursanalysen är att den bygger mycket på forskarens tolkningar av det analyserade materialet (Bergström & Ekström 2018, s. 294). På grund av det utrymme av tolkning som diskursanalysen lämnar är jag medveten om att studiens analys skulle kunna se annorlunda ut ifall den utfördes av någon annan. För att öka studiens reliabilitet har jag i min avgränsning valt ut specifika begrepp som jag kommer att söka efter i materialet. På så sätt minskar mina egna tolkningar av vad som ska analyseras alternativt inte analyseras. Genom att läsaren får större insyn i hur analysen konkret gått tillväga ökar även möjligheten att replikera studiens analys. I analyserandet av materialet har studiens analysfrågor systematiskt besvarats en i taget för att öka studiens validitet.

Resultat och analys

I det här avsnittet kommer den analys som gjorts av de olika läroböckerna att redovisas. Genom att besvara studiens utvalda WPR-frågor kommer analysen även att besvara studiens forskningsfrågor.

Hur framställs rasism i läroböckerna?

I inget av de analyserade läroböckerna behandlas rasism explicit. Istället är det ord och teman som handlar om hets mot folkgrupp, diskriminering, mänskliga rättigheter, allas lika värde samt hänsyn till minoriteter som framkommer i framställandet av rasism. Framställandet sker genom att använda sig av exempel där fenotypiska drag som hudfärg och utseende samt kulturella aspekter som nationalitet, religion och språk används. Dessa attribut utgör en del i det Jämte (2013) benämner som biologisk och kulturell rasism. Genom att framställa rasism i de delar av läroböckerna som nämnts kan även insikten dras till att läroböckerna generellt framställer rasism utifrån en juridisk synvinkel där enbart rasism som motsätter sig lagen framställs. Det är även en individuell syn på rasism som ges en dominerande plats i läroböckerna. De exempel som läroböckerna använder sig av är främst exempel som visar på hur rasism kan utspela sig på en individuell nivå. Den strukturella synen på rasism synliggörs inte lika tydligt i det samlade materialet och det är enbart i en bok, vid ett tillfälle, som det ges ett exempel som kan förstås utifrån en strukturell syn på rasism.

I diskussioner som handlar om hets mot folkgrupp står det i läroboken *Upptäck samhälle* (2014) att "*Det är straffbart att påstå att en viss grupp har mindre värde än andra, så som nazisterna gjorde mot judarna före och under andra världskriget."* (Ibid, s. 28). Vidare i samma bok nämns det att även hota eller tala illa om människor på grund av *deras utseende, ursprung eller religion* är straffbart (Ibid, s. 99). Detta är något även boken *Koll på samhället* (2014) väljer att diskutera dock i relation till tryck- och yttrandefriheten. Boken problematiserar tryck- och yttrandefriheten genom att nämna vad som inte är lagligt att skriva eller yttra sig om. Där nämns att det enligt lag inte är tillåtet att skriva eller yttra sig illa om invandrare (Ibid, s. 50). På liknande sätt väljer även boken *Utkik Samhällskunskap* (2015) att diskutera hets mot folkgrupp i relation till tryck- och yttrandefriheten. Boken väljer att använda sig av *"andra folkgrupper än de svenska"* i sitt sätt att exemplifiera vilka människor det inte är lagligt att tala eller skriva illa om. Likheterna mellan alla böckers presenterande av hets mot folkgrupp är att de använder sig av det Jämte (2013) presenterar som kulturell rasism. Böckerna exemplifierar vilka som

man inte får utsätta för hets mot folkgrupp genom att använda kulturella aspekter så som nationalitet eller religion för att förtydliga vilka som kan utsättas för denna typ av brott. Utöver de kulturella aspekterna använder sig boken *Upptäck Samhälle* (2014) av det Jämte (2013) presenterar som biologisk rasism. Genom att använda sig av utseende som en av anledningarna till att kunna bli utsatt för hets mot folkgrupp används en biologisk aspekt för att exemplifiera brottsoffer.

I diskussioner där läroböckerna presenterat diskriminering skriver alla böcker att diskriminering handlar om att inte behandla vissa sämre än andra för att sedan exemplifiera orsaker som enligt lag inte är acceptabelt att bli diskriminerade för. I boken *Upptäck samhälle* (2014) används hudfärg, språk och religion som orsaker för att exemplifiera vilka aspekter som diskriminering inte får grunda sig på (Ibid, s. 41). Likt *Upptäck samhälle* (2014) använder sig även *Utkik samhället* (2015) av hudfärg och religion som exempel till orsaker att diskrimineras för. På samma sätt diskuteras diskriminering även i *Koll på samhället* (2014). I den boken används hudfärg som exempel till en orsak att bli diskriminerad för men det ges även ett exempel där en tjej utsätts för diskriminering på grund av sin religiösa sjal som hon bar på huvudet (Ibid, s. 17). Likt i tidigare avsnitt i studien används även här kulturella aspekter av rasism i form av religiösa orsaker till att bli diskriminerad samt även biologiska aspekter där hudfärg används som exempel till orsak att diskrimineras.

En av läroböckerna diskuterar även allas lika värde både i relation till de mänskliga rättigheterna men även i ett eget avsnitt. *Utkik Samhällskunskap* (2015) skriver i kapitlet "Var dig själv!" att vi alla ser olika ut, tycker olika och har olika egenskaper samt att det är bra och vi har rätt att alla vara olika (Ibid, s. 14). Där nämns bland annat utseende som en biologisk aspekt till att vara olika.

I de avsnitt av läroböckerna som diskuterar mänskliga rättigheter skriver boken *Koll på samhället* (2014) att *"De mänskliga rättigheterna säger att alla människor i värden är lika mycket värda, och har rätt till ett liv i fred och frihet. Om du är rik, eller fattig, ung eller gammal, mörk eller ljus, ska alltså inte spela någon roll!"* (Ibid, s. 16). Boken *Utkik Samhällskunskap* (2015) väljer att på redogöra för de mänskliga rättigheterna på ett liknande sätt där hudfärg används som exempel för att konkretisera alla är lika värda. På ett liknande sätt väljer även boken *Upptäck samhället* (2014) att redogöra för de mänskliga rättigheterna. Dock så nämner *Upptäck samhället* (2014) även nationalitet och religion utöver hudfärg för att

konkretisera de mänskliga rättigheterna (Ibid, s. 82–83). Det är återigen de biologiska och kulturella aspekterna hudfärg, religion och nationalitet som är återkommande i exemplifierandet av de teman som redogörs för i de olika läroböckerna.

Det gemensamma i alla böcker är att de alla har framställningar av rasism som kan ske på individnivå. Det handlar till exempel om hur det är straffbart att skriva eller tala illa om en annan människa på grund av dess hudfärg, religion eller nationalitet. Böckerna är tydliga med att denna typ av brott är straffbart och kan drabba den individ som uttrycker sig på sådant sätt.

Även i böckernas diskussioner gällande diskriminering finns det exempel på hur en människa kan diskriminera någon annan människa på grund av dess olika biologiska eller kulturella aspekter. Det sker till exempel genom att exemplifiera hur en tjej på grund av den religiösa sjalen blir nekad ett jobb. Att bli nekas arbete på grund av olika kulturella aspekter kan ses som ett större strukturellt problem men boken *Koll på samhället* (2014) presenterar problemet som ett individuellt problem genom sitt exempel. Det är just den här arbetsgivaren som nekar tjejen arbete på grund av sin sjal och exemplet problematiseras inte vidare där en mer strukturell syn på problemet kan diskuteras.

På samma individuella nivå diskuteras även de mänskliga rättigheterna. Där beskriver alla böcker hur alla människor är lika mycket värde oavsett de kulturella eller biologiska aspekterna som Jämte (2013) menar utgör rasism.

Trots den dominerande framställningen av rasism på individuell nivå finns det ett exempel där rasism framställs utifrån ett mer strukturellt perspektiv. Det exemplet återfinns i boken *Upptäck samhälle* (2014) där nazisterna ges som exempel på grupp som ideologiskt utsatte judarna för hets mot folkgrupp. I bokens exempel beskrivs nazisterna och judarna som två större grupper där den ena utsatte och den andra blivit utsatt. Den som känner till historien vet att samhället innan och under andra världskriget byggde på en ojämlik maktordning där judarna systematisk utsattes för diskriminering. Det är dessa aspekter som Jämte (2013) menar skildra det som anses vara strukturell rasism.

Att den strukturella synen på rasism inte ges lika stort utrymme i läroböckerna är inget nytt fenomen. Tidigare studie genomförd av Rosales (2019) tyder även den på att det är vanligt att undervisningen reducerar rasism till så kallad “riktig rasism” eller rasism som sker explicit.

Vidare menar han att det är viktigt att skolan inte enbart problematiserar den explicita rasismen i sin undervisning utan även ger plats till det mer subtila, icke-avsiktliga och mer strukturella formen av rasism. Även Bryans (2012) studie genomförd i Dublin kunde konstatera att en individuell syn på rasism är det som domineras i läroböckerna och att det strukturella problemet ges mindre utrymme. Hon menar likt Rosales (2019) att undervisningen gällande rasism borde uppmärksamma en bredare syn på rasism där det strukturella problemet får mer plats istället för att låta rasismen på individnivå dominera innehållet.

Vad i framställandet av rasism problematiseras inte i läroböckerna?

Det är tydligt i alla läroböcker att begreppet rasism utelämnas oproblematiskt. Begreppet rasism uttrycks inte explicit i något av de analyserade läroböckerna och utelämnar således en förståelse av begreppets innebörd. Läroböckerna talar istället om ord och teman som handlar om hets mot folkgrupp, diskriminering, mänskliga rättigheter, allas lika värde och hänsyn till minoriteter. I böckernas diskussioner kan analysen konstatera att biologiska aspekter så som hårtyp eller hårfärg och ansiktsdrag samt de kulturella aspekterna sedvänjor och traditioner lämnas utanför i problematiseringen. Böckerna använder sig istället av hudfärg och nationalitet återkommande i sina exempel kring de olika ämnena. Vidare kan studiens analys konstatera att det är en individuell syn på rasism som framställs i böckerna och att den strukturella synen lämnas utanför i problematiseringen. Endast vid ett tillfälle i det samlade materialet använde sig av ett exempel där en strukturell syn på rasism ges plats vilket ger det en klart underrepresenterad plats i läroböckerna.

I boken *Upptäck Samhälle* (2014) används inte begreppet rasism någonstans. Därav ges ingen explicit förklaring eller problematisering kring begreppet. Istället använder boken begrepp som hets mot folkgrupp, diskriminering och mänskliga rättigheter. I de delar där boken diskuterar hets mot folkgrupp skriver författarna att det är förbjudet att hota eller tala illa om människor på grund av deras utseende, ursprung, religion eller sexuell läggning. I detta fall är ordet utseende centralt då det hör till vad Jämte (2013) anser tillhöra det som klassas som biologisk rasism. I boken problematiseras dock inte detta och i det här avsnittet ges inte heller exempel på vad i ett utseende som inte är okej att tala illa om. I Jämtes (2013) beskrivning av vad som klassas som biologisk rasism anger han olika fenotypiska drag, till exempel hudfärg, hårtyp eller ansiktsdrag. Dessa fenotypiska drag hör alla till det boken väljer att benämna som utseende vilket kan bli missvisande då det inte presenteras mer specifikt. Detta problematiseras dock

senare i bokens beskrivning av begreppet diskriminering. Där lyfts hudfärg som en aspekt i att vissa människor behandlas sämre dock så stannar problematiseringen där.

Även i kapitlet om *mänskliga rättigheter* används hudfärg som exempel på anledning till att bli behandlad som mindre värd. Hudfärg är det enda fenotypiska drag som författarna väljer att använda sig av i boken vilket begränsar den syn på rasism som finns idag där även hårtyp, hårfärg och ansiktsdrag är aspekter som bör tas i beaktning i framställningar av rasism.

Boken ger dock aningen större plats till det som Jämte (2013) kallar kulturell rasism. I avsnittet där hets mot folkgrupp diskuteras används ursprung, nationalitet och religion som exempel. I delen där diskriminering redogörs finns även språk med som en anledning till att vissa människor blir diskriminerade. Det som saknas i dessa framställanden av kulturell rasism är hur människors sedvänjor, och traditioner kan användas emot dem då även dessa är aspekter som hör till Jämtes (2013) syn på rasism. I dessa exempel och redogörelser väljer boken att skriva om rasism på en individuell nivå vilket utelämnar det som Jämte (2013) menar på att vara strukturell rasism där samhället bygger på en ojämlik maktordning. Boken hade enbart ett exempel på hur rasism kunde framställas ur ett strukturellt perspektiv vilket är en klar underrepresentation i jämförelse med den individuella rasismen som framställs.

Inte heller i *Koll på samhället* (2014) används begreppet rasism explicit. Istället framställs rasism i delar som berör diskriminering, allas lika värde, mänskliga rättigheter och yttrandefrihet. I de delar där diskriminering diskuteras står det att det inte är ovanligt att människor blir diskriminerade på grund av sin hudfärg dessutom ges ett exempel på hur kulturell rasism kan synliggöras. I beskrivningen begränsas det som anses vara biologisk rasism till hudfärg vilket lämnar andra fenotypiska drag såsom ansiktsdrag eller hårtyp utelämnat i problematiseringen.

I det exemplet där en sjal används för att konkretisera hur diskriminering kan gå till ges enbart ett religiöst exempel. Det som utelämnas i är hur andra kulturella aspekter såsom sedvänjor, nationalitet, språk eller tradition kan användas i form av diskriminering.

I de delar där boken berör allas lika värde och mänskliga rättigheter är även här religion centralt då boken förklarar religionsfriheten. Även vilken hudfärg du har blir central i denna del av

boken då exempel på det ges. Likt tidigare avsnitt utelämnas de övriga fenotypiska dragen samt de övriga kulturella aspekterna.

I kapitlet som berör tryck- och yttrandefriheten används här inte begreppet hets mot folkgrupp som i tidigare böcker. Boken väljer istället att ge ett exempel på vad som inte är acceptabelt att skriva eller yttra sig om trots grundlagen. Det exempel som författarna använder sig av är invandrare vilket hör till nationalitet och är en av aspekterna som Jämte (2013) menar tillhöra kulturell rasism. Boken utelämnar således i avsnittet om tryck- och yttrandefrihet övriga kulturella aspekterna och ger inga exempel på biologisk rasism. Den generella nivån på rasism som framställs i *Koll på samhället* (2014) är rasism som kan ske på individuell nivå. Således utelämnas exempel på hur strukturell rasism kan åskådliggöras.

Boken *Utkik Samhällskunskap* (2015) använder likt tidigare analyserade böcker begrepp som hänsyn till minoriteter, hets mot folkgrupp, tryck- och yttrandefrihet, mänskliga rättigheter och diskriminering för att framställa företeelser som kan kopplas till rasism.

Boken väljer att i sin beskrivning av hänsyn till minoriteter att använda sig av muslimer som exempel. Genom att använda muslimer i sitt exempel används religion som en kulturell aspekt på vad som kan anses vara förtryck. Därav problematiserar boken inte övriga kulturella aspekter eller de biologiska aspekterna i det avsnittet.

I avsnittet om politik redogör boken för alla människors lika värde i hänsyn till det politiska val samt en beskrivning av yttrandefriheten. Boken väljer i detta avsnitt att inte problematisera för redogörelserna av allas lika värde och ger inte heller några exempel på det. Inte heller i den korta redogörelsen av yttrandefrihet ges några exempel eller problematiseringar. Boken utelämnar således allt som kan kopplas till studiens användande av begreppet av rasism.

Hets mot folkgrupp dyker dock upp i ett senare kapitel i boken och där används folkgrupp som exempel på vilka hets mot folkgrupp kan rikta sig mot. I det avsnittet används nationalitet som en aspekt i framställandet av rasism. De övriga aspekterna eller någon form av biologisk rasism används inte när boken framställer det som anses vara hets mot folkgrupp.

I bokens avsnitt som berör de mänskliga rättigheterna används hudfärg som ett exempel på en aspekt som inte ska leda till att en människa blir nervärderad. I samma avsnitt av boken men i

en annan sida används även religion som en aspekt till att inte bli behandlad som mindre värd. I det kapitlet problematiseras även minoriteter och diskriminering av dem. Boken nämner att det inte är acceptabelt att diskriminera romer eller andra minoriteter i Sverige. Således använder boken sig av både biologiska som kulturella aspekter i sitt framställande. Dock så är det återigen hudfärg som används som den biologiska aspekten samt religion och nationalitet som kulturella aspekter övriga aspekter lämnas i det här avsnitten utanför bokens framställande av rasism.

Vilka potentiella effekter kan denna typ av framställning riskera att få på eleverna?

De olika läroböckerna framställer rasism på olika sätt. Det mest förekommande sättet är att genom exempel på olika biologiska och kulturella aspekter exemplifiera vad som anses vara otillåtet. Det vanligaste i läroböckerna är att använda sig av hudfärg, nationalitet och religion som orsak till att agera felaktigt. Människors sedvänjor och traditioner lämnas helt utanför problematiseringarna i det samlade materialet.

När en problematisering av människors sedvänjor eller traditioner utelämnas i läroböckerna kan en potentiell effekt resultera i att elever inte får kunskap i att även dessa aspekter inte är acceptabla att använda i form av diskriminering eller kränkning. En elev som aldrig lärt sig att behandla eller tala illa om andra människors traditioner är rasism kommer då heller inte förstå att det är just rasism eleven ägnar sig åt. Det kan även vara så att en elev som blivit utsatt av någon form av kränkning på grund av sina sedvanor eller traditioner inte förstår att det är rasism den blivit utsatt för.

På samma sätt gäller även de fenotypiska aspekterna som läroböckerna lämnar ute. Människor som utsätter eller blir utsatta för kränkning eller diskriminering grundad på deras hårfärg, hårtyp eller ansiktsdrag riskerar att inte förstå att det är rasism de utsätter någon för eller blir utsatta för.

Läroböckernas sätt att inte uttrycka rasismbegreppet explicit i böckerna kan också de ge eventuella konsekvenser. Elever lär sig genom läroböckerna att hets mot folkgrupp och diskriminering mot folk från andra kulturer eller annat utseende inte är accepterat. De lär sig att inte agera rasistiskt men får aldrig genom böckerna en redogörelse för vad begreppet rasism

innebär och omfattar. Genom att inte explicit redogöra begreppet rasism och istället låta det ingå i kapitel som berör tryck- och yttrandefriheten och mänskliga rättigheter ges en bild av att alla kan vara rasister vilket kan bidra till att återskapa redan befintlig rasism. Bryan (2012) menar på att genom att ge en bild av att vita människor kan utsättas för rasism på ett lika självklart sätt ger läroböckerna en missvisande bild om vad som pågår runt om i världen. På samma sätt som Bryan (2012) kunde konstatera att de läroböcker som används i Dublin ger en sådan syn på rasism kan även denna studie konstatera att de utvalda analyserade läroböckerna gör det.

De analyserade läroböckerna problematiserar inte rasismbegreppet explicit vilket gör att en ökad förståelse av begreppets bakgrund, historia och dess användning runt om i världen utelämnas och eleverna får således ingen kunskap i hur rasism kan se ut i praktiken och påverka en själv eller andra människor. Rosales (2019) menar på att en bristande förståelse av hur rasism kan uttryckas på olika sätt kan påverka elevers framtida val av karriär eller utbildningsväg men även elevers egen självkänsla.

Genom att framställa rasism ur ett juridiskt perspektiv där en individuell syn på rasism är det centrala och där det tydliggörs att denna typ av rasism som framställs är straffbar kan eleverna genom undervisningen få en väldigt ensidig bild av vad rasism är. Denna syn på ensidig undervisning bekräftas även av Skolverket (2006) samt av Bryan (2012). De menar att skolans arbete att bekämpa främlingsfientlighet, intolerans och mobbning begränsas genom en alltför ensidig undervisning om rasism och att rasism generellt framställs som ett individuellt problem snarare än att uppmärksamma den bredare strukturella synen på rasism. Genom att inte problematisera den strukturella rasismen som existerar i samhället kan elever ges en uppfattning om att så länge de inte bryter mot lagen agerar de heller inte rasistiskt. Det ges därför, genom att inte problematisera den strukturella rasismen, en väldigt felaktig bild av vad rasism är och eleverna riskerar att inte få den kunskapen genom undervisningen och således omedvetet riskera att återskapa den redan befintliga strukturella rasismen som finns i samhället snarare än att motverka den.

Sammanfattning

Studiens syfte var att undersöka hur läroböcker framställer rasism. De analyserade läroböckerna visar på att begreppet rasism inte används explicit. Läroböckerna väljer istället att problematisera det som anses vara rasism i andra delar av böckerna. Problematiseringen sker där böckerna väljer att redogöra för hets mot folkgrupp, diskriminering, mänskliga rättigheter och hänsyn till minoriteter. I dessa avsnitt används fenotypiska drag som hudfärg och utseende samt kulturella aspekter som religion, nationalitet och språk som exempel på anledningar som det enligt lag inte är tillåtet att diskriminera, hota eller tala illa om någon. Framställandet av rasism sker således i moment där lagar och straff diskuteras som en konsekvens av ett agerande. Det gör så problematiseringen av rasism framställs som något juridiskt. Rasism blir således något väldigt individuellt där fokus ligger på individers agerande snarare än strukturella maktförhållanden. Eftersom läroboken har en så central roll och av den totala klassrumstiden dominerar undervisningen (Englund 1999, s. 329–330) blir Rosales (2019) omdöme att fokus i undervisningen ligger på så kallad ”riktig rasism” eller rasism som sker genom explicita handlingar snarare än den strukturella rasismen än mer uppenbar. Detta får ännu mer belägg genom Bryans (2012) studie som även den kunde konstatera att det är en individuell syn på rasism som genomsyrar läroböcker.

Genom att inte använda sig av rasismbegreppet explicit utelämnas problematiseringar kopplat till begreppet. Eleverna får istället uppfattningar om vad rasistiska handlingar är istället för att explicit få en redogörelse för vad rasism är.

Böckerna använder sig av vissa fenotypiska drag och kulturella aspekter som hör till Jämtes (2013) syn på rasismbegreppet. Dock så är det fenotypiska dragen hudfärg och de kulturella aspekterna religion och nationalitet som används återkommande. Kulturella aspekter som sedvänjor och traditioner lämnas helt utan problematisering och inte heller andra fenotypiska drag så som ansiktsdrag eller hårtyp och hårfärg ges en problematisering kopplat till de delar som berör rasism.

De analyserade läroböckerna lämnar även den strukturella synen på rasism där samhället bygger på en ojämlik maktordning i stora drag utan problematisering. Enbart vid ett tillfälle i

de analyserade läroböckerna kunde en mer strukturell syn på rasismbegreppet synas vilket är en klar underrepresentation i förhållande till den individuella synen på begreppet.

En effekt som framställandet av den individuella rasismen och utelämnandet av den strukturella synen på rasism som finns i de olika läroböckerna kan vara att elever både kan utsätta och bli utsatta för strukturell rasism ovetandes om att det är rasism de utsätter eller blir utsatta för. Elever vars enda uppfattning av rasism är kopplat till det som framställs i läroböckerna som ger en juridisk synvinkel kan riskera att få en snäv och ensidig bild av vad rasism egentligen är.

Läroböckernas ensidiga bild av rasismbegreppet ger även eleverna en syn på att alla människor kan vara rasister vilket snarare kan återskapa redan befintlig rasism än att motarbeta den. Likt Bryans (2012) studies konstaterande att rasism framställs som något alla människor kan uttrycka ger även de utvalda läroböckerna en sådan syn på det som framställs som rasism.

Vidare forskning

I den här studien har framställandet av rasism i läroböcker för årskurs 4–6 i samhällskunskapsämnet analyserats. Analysen visade bland annat att rasism inte uttrycks explicit i läroböckerna samt att det är en övervägande individuell syn på begreppet som ges. Till följd av studiens resultat vore det intressant att i vidare studie undersöka elevers förståelse av begreppet rasism. Det vore även intressant att undersöka hur lärare framstället begreppet i sin undervisning där läroböckerna inte är en styrande faktor.

Litteraturförteckning

Ammert, Niklas (red.) (2011). *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur

Arneback, E. & Jämte, J (2015). Rasism och antirasism i skolan. I: Ljunggren, Carsten, Unemar Öst, Ingrid & Englund, Tomas (red.) (2015). *Kontroversiella frågor: om kunskap och politik i samhällsundervisningen*. 1. uppl. Malmö: Gleerups Utbildning

Bacchi, Carol Lee (2009). *Analysing policy: what's the problem represented to be?*. Frenchs Forest, N.S.W.: Pearson

Bergström, Göran & Ekström, Linda. (2018). Tre diskursanalytiska inriktningar. I: Boréus, Kristina & Bergström, Göran (red.) (2018). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Fjärde [omarbetade och aktualiserade] upplagan Lund: Studentlitteratur

Bryan, A. (2012) 'You've got to teach people that racism is wrong and then they won't be racist': Curricular representations and young people's understandings of 'race' and racism, Journal of Curriculum Studies, 44:5, 599-629. doi: 10.1080/00220272.2012.699557.

Buchanan, L, Quoctrung, B & K. Patel, J. (2020). Black Lives Matter May Be the Largest Movement in U.S. History. The New York Times, 3 juli. https://www.nytimes.com/interactive/2020/07/03/us/george-floyd-protests-crowd-size.html [2020-11-19]

Claesson, D. (2020). Sluta att importera rasidéer från USA. Aftonbladet, 4 juni. https://www.aftonbladet.se/debatt/a/50xPjb/sluta-att-importera-rasideer-fran-usa [2020-11-19]

Elmeroth, Elisabeth (2018). *Etnisk maktordning i skola och samhälle*. Andra upplagan Lund: Studentlitteratur

Englund, B (1999) Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande. Pedagogisk forskning i Sverige, (4), s. 327-348

Gleerups (u.å). Utkik 4-6 Samhällskunskap. https://www.gleerups.se/4-6/4-6-so-amnen/4-6-so-baslaromedel/utkik-4-6-samhallskunskap-p40688705 [2020-11-18]

Jämte, Jan (2013). *Antirasismens många ansikten [Elektronisk resurs]*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 2013
Tillgänglig på Internet: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-81637

León Rosales, René & Jonsson, Rickard (2019). Skolan som antirasistiskt rum?. *Educare - Vetenskapliga skrifter*. :4
Tillgänglig på Internet: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-177415

Liber (u.å). Uppräck Samhälle Grundbok. https://www.liber.se/produkt/upptack-samhalle-grundbok-18080 [2020-11-18]

Lgr 11, Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2019. Sjätte upplagan (2019). [Stockholm]: Skolverket
Tillgänglig på Internet:
https://www.skolverket.se/publikationsserier/styrdokument/2019/laroplan-for-grundskolan-forskoleklassen-och-fritidshemmet-reviderad-2019

Ovesen, J & Andersson, L. (u.å.). Rasism. I *Nationalencyklopedin*. http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/rasism [2020-11-19]

Sanoma utbildning (u.å). Koll på Samhället, upplaga 2.

https://www.sanomautbildning.se/sv/produkter/koll-pa-samhallet-upplaga-2-S3173959/mer-information/ [2020-11-18]

Skolverket (2006). *I enlighet med skolans värdegrund?: en granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Stockholm: Skolverket

Stukát, Staffan (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Sörbring, K. (2020). Rasismen på skolgården – elever och lärare berättar. Expressen, 4 oktober. https://www.expressen.se/nyheter/qs/rasismen-i-skolan/ [2020-10-04]

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Analyserat material:

Eriksson, Johan (2014). *Samhället: samhällskunskap*. 2. uppl., 5. tr. Stockholm: Sanoma utbildning

Almgren, Hans (2015). *Sh: samhällskunskap. 4-6*. 1. uppl. Malmö: Gleerup

Svanelid, Göran (2014). *Upptäck samhälle: Lgr 11*. 1. uppl. Stockholm: Liber